

Rouwmantels aan de rand van het land

CHRIS VAN DEURSEN EN PIETER KAN

De meest gehoorde opmerking onder vogelaars, insectenkijkers en vlindertellers in de augustus- en septembermaanden van 1995 was wel "heb je de rouwmantel al gezien?". Het fenomeen dat zich in de laatste augustusweken tot aan het begin van oktober 1995 in de duinstrook voordeed was dan ook zeker opmerkelijk, zo niet uniek. Hoe lang zou het geleden zijn dat de laatste rouwmantel in de duinen rondvloog?

Het is slechts weinig buitenmensen ontgaan dat in 1995 een landelijke invasie van rouwmantels (*Nymphalis antiopa*) plaatsvond. In heel Nederland - geen provincie uitgezonderd - zijn ruim 1.200 waarnemingen van deze vlindersoort gemeld. Dit aantal wordt nog opmerkelijker wanneer men weet dat tot en met 1994 (vermoedelijk vanaf ca. 1800 gerekend) uit heel Nederland slechts 700 officiële waarnemingen bij De Vlinderstichting staan geregistreerd. Die registratie is gebaseerd op telgegevens, op exemplaren uit collecties en op gegevens uit de literatuur. De laatste tien jaren werd nog slechts incidenteel een laatste zwervend exemplaar gemeld. Er waren geen aanwijzingen meer dat de rouwmantel in Nederland nog een levensvatbare populatie kende. Hierdoor werd deze toegevoegd aan de lijst waarop reeds vele soorten prijken met het predikaat 'uitgestorven'. Een laatste vermelding in de definitieve Rode lijst?

De precieze oorzaken voor de sterke achteruitgang van de rouwmantel, die zich ook in andere landen van West-Europa manifesteert, zijn niet bekend. Alleen in Scandinavië, in delen van Oost-Europa en in sommige dalen van de Alpen is de soort nog algemeen. Alweer is de kanttekening dat de mogelijke vernietiging van het juiste biotoop versneld bijgedragen heeft aan de sterke achteruitgang van deze soort sinds 1960. Daarom is de miraculeuze en massale intocht van deze prachtige vlinder in de Lage landen zo uitzonderlijk.

De onderkant van de vleugels van de rouwmantel is zeer goed gecamoufleerd (foto: Pieter Kan).

Biologie

De rouwmantel overwintert, net als de kleine vos (*Aglais urticae*) en de dagpauwoog (*Inachis io*), als vlinder op een droge, beschutte plaats. Kou schijnt hem niet te deren, gelet op de wintertemperaturen in de Alpen. Al in het vroege voorjaar komen de overwinteraars door de stijgende buitentemperatuur tevoorschijn en warmen zich op in de zon. Daarna gaan de mannetjes vrijwel meteen op zoek naar de wijfjes, die paringsbereid zijn. Na de paring gaan de vrouwtjes op zoek naar berke- of wilgebomen die enigszins geïsoleerd op een vochtige, zonbeschenen plaats in de bosrand staan. Daarop worden de eieren afgezet. Dat gebeurt in grote aantallen, waarbij die eieren als een mantel om takken worden afgezet. De matzwarte rupsen, bezet met stekels en met een lichte beharing, hebben op de rug roestrode vlekken. Qua uiterlijke verschijning vertonen ze grote overeenkomst met de rupsen van de dagpauwoog. De eerste weken leven de rupsen in een spinselnet in groepen bij elkaar. Daarna gaan ze, na ongeveer zes weken, hun eigen weg. Na de verpopping - in de buurt van de voedselplant - komen de eerste vlinders, na drie tot vier weken, uit hun hangende poppen in juli en augustus tevoorschijn. De rouwmantel mag de Methusalem onder de dagvlinders genoemd worden. In de praktijk blijken ze ruim een jaar oud te kunnen worden.

Waar komen ze vandaan?

In Nederland hebben zich, voor zover bekend, ook in het recente verleden nog niet eerder grote invasies voorgedaan. Dit verschijnsel werd overigens in Engeland wel vaker opgemerkt, met name in 1872 (463 waarnemingen) en in 1976 (270 waarnemingen). Deze invasies hebben in Engeland echter nooit geleid tot (her-)vestiging. Overigens werd er in Engeland al veel intensiever naar vlinders gekeken dan in de rest van Europa. Het aantal vlinderverzamelaars in Groot-Brittannië was daar vermoedelijk debet aan.

Hoewel de aanvankelijke indruk was dat heel Nederland gelijktijdig door rouwmantels werd overspoeld, komt uit gedateerde waarnemingen het beeld naar voren dat de rouwmantels in 1995 vanuit oostelijk Nederland en via de waddeneilanden de rest van ons land zijn binnengekomen. Zuidelijk van de grote rivieren werden de minste waarnemingen gedaan. Eind juli verschenen de eerste vlinders langs de Noordhollandse kust. Opmerkelijk is wel dat het een vogelaar was die in Zuid-Kennemerland de rouwmantelkoorts ontstak! Daarna liep het aantal waarnemingen langs de hele kust voortdurend op tot uiteindelijk 380, die samen goed waren voor ruim 430 exemplaren. Meer dan éénderde van alle in Nederland waargenomen rouwmantels is dus gemeld uit het kustgebied tus-

In augustus en oktober 1995 deed zich een invasie voor van de rouwmantel (foto: Peter Verbeek).

sen Rottum en de duinen van de Zuidhollandse eilanden. Uit de gegevens blijkt ook dat er sprake is van enige 'golven', ondanks het constante warme weer in de zomer. De herfstperiode vertoonde met het wisselende weer even variabele waarnemingen. Een deel van de vlinders moet over de Noordzee naar Engeland gevlogen zijn, omdat ook daar het verschijnen van de rouwmantels niet onopgemerkt bleef. Zeer waarschijnlijk zijn de rouwmantels afkomstig uit Polen, Tsjechië en Slowakije, maar dit is nog niet met zekerheid vastgesteld. Onderzoek naar de herkomst van de honderden rouwmantels is nog in volle gang.

Ontwakende vlinders

Het is zeker niet uitgesloten dat een deel van de vlinders, die deelnamen aan de invasie langs de kust, overwinterd heeft. Het is daarom meer dan waarschijnlijk dat de rouwmantel dit voorjaar opnieuw in de duinstrook kan worden waargenomen. Wanneer er voldoende vlinders de zeer koude en lange winter hebben overleefd, is te verwachten dat er paringen en eiafzetting in het duingebied plaats zullen vinden. Waar dat zou kunnen zijn? Er lijkt in het buitenland een voorkeur te bestaan voor kleinschalig halfnatuurlijk of cultuurlandschap. Dat zal in de Hollandse duinen dus een pro-

bleem gaan worden, want dat is er niet of nauwelijks meer te vinden. Rouwmantels zijn geen echte bloembezoekers; alleen in het voorjaar lijken ze een voorkeur te hebben voor katjes van diverse wilgen, en vooral voor de boswilg, en bloesems van sleedoorn en sering. Sommige duingebieden met allerlei siergewassen, zoals het Westduinpark bij Den Haag, maar ook elders, zijn vermoedelijk plaatsen waar de rouwmantels in het duin opnieuw kunnen opduiken.

Sapdrinkers

In het late voorjaar en de zomer worden de rouwmantels vooral aangetroffen op 'bloedende' bomen of stonken van berken, essen, populieren en dennen. Ook die zijn in het duin plaatselijk aan te treffen. Uit eigen waarneming is bekend dat rouwmantels, net als de gehakkelde aurelia (*Polygonia c-album*) en de atalanta (*Vanessa atalanta*), verzot zijn op overrijp en rottend fruit. Peren en pruimen genieten duidelijk hun voorkeur, maar ook overrijpe bramen worden regelmatig bezocht. Het kan overigens een probleem zijn om drinkende rouwmantels aan te treffen omdat ze de kunst verstaan urenlang met dicht geslagen vleugels op dezelfde plaats te vertoeven. De onderkanten van de vleugels zijn zeer goed gecamoufleerd, waardoor de vlinder nagenoeg onzichtbaar wordt tegen de schors waarop ze zit.

Het bovenstaande signalement van de rouwmantel is samengesteld uit eigen ervaringen en waarnemingen, uiteenlopende (buitenlandse) literatuur en door gebruik te maken van recente gegevens die De Vlinderstichting te Wageningen, via diverse publicaties, heeft verstrekt.

P.T.L. Kan is bioloog en C.G.M. van Deursen is werkzaam bij de afdeling Voorlichting van de NV PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland. Beiden zijn verbonden aan het dagvlinderonderzoek van de KNNV afdeling Haarlem in Zuid-Kennemerland.

De rupsen van de rouwmantel zitten vaak op berken en wilgen in de bosrand (foto: Joop Schaffers).

